

Hrvatska povijest umjetnosti i umjetnička kritika i hrvatski umjetnici izvan domovine

Od Majstora Radovana nadalje (a možda i prije njega) mnogi su istaknuti hrvatski umjetnici ostavili velik dio svog opusa izvan granica domovine. Podsjetimo se na Jurja Dalmatinca, Franju i Lucijana Vranjanina, Ivana Duknovića, Andriju Medulića, Federika Benkovića. Među iseljenicima i potomcima iseljenika koji masovno odlaze iz Hrvatske u svijet zadnjih dvjesto godina bilo je i vrsnih umjetničkih kreatora, djela kojih su malo poznata u domovini. Povijest suvremene hrvatske umjetnosti i suvremena hrvatska umjetnička kritika ne može zaobići fenomene kakvi su u Sjevernoj Americi Marko Spalatin (SAD) ili Anton Cetin i Ante Sardelić (Kanada), ili u Europi Mirjana Zajec Vulić (Švicarska) i Virgilije Nevjestić (Francuska). Proučavanje i izlaganje njihovih radova u domovini dužnost je naših istraživača, kritičara i galerista, a prikupljanje njihovih radova dužnost je naših muzeja moderne i suvremene umjetnosti. Također valja obratiti pažnju na funduse radova hrvatskih domovinskih umjetnika u inozemstvu. Tu se prvenstveno misli na Bosnu i Hercegovinu gdje se u zbirkama posebice franjevačkih samostana Bosne Srebrene nalazi ogromno bogatstvo radova hrvatskih umjetnika »od Meštovića do Murtića« bez kojih je nemoguće u potpunosti sagledati razvoj hrvatske moderne umjetnosti.

Tematski okvir ovoga kongresa – povijest umjetnosti između tranzicije i globalizacije – kao da je po mjeri hrvatsko-američkog umjetnika Marka Spalatina o kojemu ću kazati nekoliko riječi. In medias res: krajem lipnja, s punim trajanjem u srpnju 2003. otvorena je u sklopu III. hrvatskog trijenala grafike u Kabinetu grafike HAZU izložba hrvatsko-američkog umjetnika Marka Spalatina. Izložbu su organizirali Kabinet grafike HAZU i udruga Globalna Hrvatska koja je imala ključnu ulogu u predlaganju, upoznavanju s radom i prezentaciji umjetničkog rada Marka Spalatina. Na prijedlog udruge Globalna Hrvatska stručni Savjet trijenala na čelu sa Slavicom Marković, ravnateljicom Kabineta grafike HAZU, jednoglasno je i oduševljeno prihvatio prijedlog. Tako uvijek reagiraju stručnjaci i publika kada se susretnu s umjetnošću Marka Spalatina (grafika, slikarstvo) koju na simboličkoj ravni čitamo kao egzaktnu fantastiku. No hrvatski Kabinet grafike HAZU razina je s koje je ciljano odaslan informacija o Spalatinovoj umjetnosti. Udrugu Globalna Hrvatska zanimalo je pozitivno djelovanje: kako otvoriti sustav za informacije o vrhunskoj umjetnosti, likovnoj umjet-

nosti autora koji su odredili sasvim novi pojam – globalnu hrvatsku kulturu.

Ako prihvatimo sintagmu globalna hrvatska kultura, a čuli smo dosta kritika na njezin račun, doći ćemo do autora, umjetnika i znanstvenika koji su studirali i djelovali izvan domicilnih granica, pa ih prepoznamo kao osobe globalnog zajedništva, dakako na tragu univerzalizma. Također, ako temu proširimo na povijesnoumjetnički prostor, onda ćemo uočiti da je takozvano globalno zajedništvo puno starije od današnjeg *oskudnog poimanja* koje se isključivo veže za pojam globalizacije. Informacijski sustavi morali bi afirmirati Hrvatsku preko granica u interesu Hrvatske bez granica. To je redosljed. Kako?

Udruga Globalna Hrvatska pokušala je stoga, na primjeru prezentacije recentne umjetnosti Marka Spalatina, skrenuti pozornost na mogućnosti komunikacije unutar Hrvatske bez granica; krajnji cilj bio je da Spalatinova umjetnička inačica odnosno kod postane prepoznatljiv u Hrvatskoj kao što je prepoznat u Americi, u Engleskoj, Francuskoj... To je omogućila izložba u Kabinetu Grafike HAZU, no također razmišljali smo o prepoznatljivosti njegove umjetnosti na razini edukacije i informativnih programa.

O čemu je riječ? O afirmiranom i iznimno vrijednom autorstvu koje se izrazilo specifičnom geometrijskom inačicom. Marko Spalatin tako je na tragu apstrakcije s izvorištima u geometriji izgradio prepoznatljive kristalične inačice koje, premda u vrhu suvremene i recentne umjetnosti, nisu usporedive ni sa čim. Poglavito nemaju veze sa *new geometry* koja je kao eho jednog od trendova došla iz Amerike osamdesetih i devedesetih godina krajem prošloga stoljeća. Rođen u Zagrebu, podrijetlom s Raba, umjetnik Spalatin uglavnom izmiče europskim trendovskim vizurama, izmiče poput svog slavnog prethodnika Josefa Albersa. No vjerojatno još manje od Albersa pripadajući Europi, Spalatinov opus ponajprije smještamo u Ameriku: studirao je u doba vrhunaca pop arta, no formirao se na zasadama op arta i minimal arta, što uz njegov rad navodimo gotovo retorički. Ipak, analiza Spalatinova studioznog pristupa boji, s podlogom u geometriji, sasvim ozbiljno usmjerava tumačenja njegovog rada k op artu, kako njegov rad tumači Ješa Denegri. Pače navodi nas na usporedbe sa Josefom Albersom i njegovim bezbroj puta variranim »Hommageom kvadratu«. Zatvarajući svoje

cikluse slika (akrilici), odnosno svoje grafičke nizove (u tehnici sitotiska) u kaleidoskopski koncipirane cikluse Spalatin je izgradio originalan, nesvakidašnji opus prepoznatljiv zbog egzaktnog pristupa istraživanju boja koje pulsiraju na gotovo klasicistički, geometrijski koncipiranoj podlozi. K tome, svaki je Spalatinov kadar obilježen svojevrsnim kreativnim odmakom, k *nesavršenstvu* manirističke dosjetke. *Parnasos*, 1979.; *Trygon*, 1980.; *Hydroid*, 1981.; *Nautica*, 1982.; *Hexagon*, 1984.; *Quantum*, 1989.; *Matrix*, 1991.; *Pulsar*, 1993.; *Prizma*, 1996.; *Akumal*, 2001., nazivi su grafičkih ciklusa koji zaokupljaju pažnju jednostavnim a opet složenim efektima, koncentriranim u studioznom sklanjanju boje, u klasicističkom savršenstvu geometrije i kreativnom »nesavršenstvu« svojevrsnog prostudirano g manirističkog odmaka, odmaka od zadanosti slike.

Podrijetlom s otoka Raba, Marko Spalatin svakim ciklusom radova oživljava nešto kao genetsko pamćenje, pamćenje Mediterana, pamćenje svjetlosti koja je vjerojatno poticala i Markantuna de Dominisa na egzaktne igre sa svjetlošću i otkriće prizme. Svaki Spalatinov kadar, na razini stila, govori u prilog vizualiziranju motiva iz pojmovnika egzaktne fantastike, svjedočeći uz to pamćenje svjetlosti. No uvijek je to u kontinuitetu onoga što je zapisano u povijesti moderne umjetnosti, u geometrijskoj apstrakciji, u op artu. Spalatinove serigrafije, njihova blistava koloristička odnosno tonska razigranost, nesvakidašnji perfekcionizam koji određuje svaki centimetar platna i papira stavljaju tog umjetnika, poznatog i priznatog u SAD-u, u vrh suvremene umjetnosti u svijetu, s naglaskom na područje grafike. Ova je geometrija postala pojam, postala je prepoznatljiva na razini američke suvremene umjetnosti, ali hrvatski informativno-muzejski sustav, informativno-edukativni sustav to jednostavno ne želi ili još ne može percipirati, s iznimkom Kabineta grafike HAZU. Udruga Globalna Hrvatska stoga je pokušala, da tako kažem, osvježiti komunikaciju, a samostalna izložba u Kabinetu grafike HAZU 2003., uz katalog i interaktivni CD bila je dokaz da se u tom pravcu vrijedi truditi. Zapravo, možemo učiti iz primjera autorstva Marka Spalatina, iz primjera samostalne izložbe koja je napokon organizirana u Hrvatskoj.

Udruga Globalna Hrvatska pokušala je na primjeru prezentacije recentne umjetnosti Marka Spalatina skrenuti pozornost na mogućnosti komunikacije unutar Hrvatske bez granica – ovoga puta na razini suvremene umjetnosti. Dapače pokrenuli smo pitanje otkupa Spalatinovih serigrafija i akrilika jer smatramo da mu je mjesto u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu. Krajnji cilj prezentacije umjetničkog rada Marka Spalatina bio je da Markova umjetnička inačica odnosno kod postane prepoznatljiv u Hrvatskoj, dakle da uđe u bazu podataka hrvatske suvremene umjetnosti i povijesnoumjetničke edukacije primjerice, na razini hrvatskih sveučilišta. Organizaciju samostalne izložbe, zbog objektivnih razloga, inicirala je i definirala udruga Globalna Hrvatska. Tako je integriranje u sustav umjetničkoga opusa Marka Spalatina u ovoj fazi uspjelo zahvaljujući ne samo visokoj stručnosti ekipe kustosa odnosno povjesničara umjetnosti u Kabinetu grafike HAZU, koji vodi mr. Slavica Marko-

vić, nego zahvaljujući menadžerskoj i tehnološkoj razini opremljenosti te institucije koja uz katalog izložbi garantira sasvim suvremen informacijsko-informatički pristup – ažuriranu internetsku stranicu i interaktivni CD. Dakle umjetnosti Marka Spalatina ovoga puta ne pristupamo tek s likovno-kritičarskoga aspekta, nego ponajprije želimo upozoriti na važnost sistematiziranih baza podataka o hrvatskoj suvremenoj umjetnosti koje valja nadopuniti podacima o umjetnicima koji ne žive u Republici Hrvatskoj, koji su državljani drugih zemalja, ali su rođenjem, podrijetlom ili edukacijom vezani za Hrvatsku. To se pitanje nadopune baza podataka može postaviti i u književnosti – kako podatke o autorima koji primjerice djeluju u SAD ili Australiji ili Austriji uklopiti u postojeće baze podataka na razini hrvatske suvremene umjetnosti, informiranja i edukacije. No prije svega slijedi pitanje kako otvoriti sustav za informaciju u suvremenoj umjetnosti koja je globalno vrijedna, ali u Hrvatskoj nije dovoljno ili nije uopće poznata? U slučaju prezentacija umjetnosti Marka Spalatina učinili smo to preko Udruge koja je ponudila i suorganizirala samostalnu izložbu toga u SAD-u i svijetu priznatoga umjetnika.

Od renesansnog *Sretnog grada*, filozofa (i avanturista) Franje Petrića (*Franciscus Petricius*, »La città felice«), do Amerike šezdesetih godina 20. stoljeća gdje se, i kada se, autorski formirao slikar i grafičar Marko Spalatin, veliki je raspon unutar kojeg je rastao univerzum hrvatske kulture, umjetnosti i humanističkih znanosti. No kako je hrvatska (suvremena) povijest iznimne pojave zatvarala u ideološki uvjetovane enklave, ni davni građanin svijeta Franjo Petrić, (Cres, 1526. – Rim, 1597.) ni naš suvremenik Marko Spalatin nisu nalazili odgovarajuće mjesto, barem na koordinatnom pravcu hrvatske povijesti umjetnosti, premda joj nedvojbeno pripadaju. I kao što je svojedobno akademik Andrija Mutnjaković prekinuo svojevrsnu šutnju pokrećući ediciju *Arhitektonica Croatica* gdje je obrađen rad Franje Petrića, tako 2003. godine podastirući radove Marka Spalatina Kabinet grafike HAZU upućuje na recentni opus američkog umjetnika hrvatskog podrijetla, umjetnika iznimnog profesionalnog ugleda u svijetu.

Marko Spalatin je retrospektivnom izložbom u *The Butler Institute of American Art* u Youngstownu (Ohio, SAD), krovnoj nacionalnoj instituciji, 1995. ušao u sam vrh suvremene američke umjetnosti. Umjetnik se formirao u vrhunskoj umjetničkoj školi Sveučilišta Wisconsin, posebno poznatoj po izvanrednom odjelu grafike. Serigrafija je uz akrilik na platnu ostala glavnim izražajnim sredstvom njegove umjetnosti.

Likovna kritika iz prebogatog životopisa odnosno bibliografije Marka Spalatina najradije izdvaja izložbu u *The Butler Institute of American Art* u povodu koje je ugledni kritičar John Yau u predgovoru napisao: *Ako je Josef Albers jedan od prvih modernista koji se posvetio studijama boje onda je Spalatin jedan od Albersovih direktnih nasljednika. Na tom tragu nalazimo još dva umjetnika. To su Hans Hoffman i Piet Mondrian. Sva trojica su Europljani koji su došli u Ameriku u kasnim danima života, i što je najvažnije, posve-*

tili su puno pažnje spektralnim analizama, istraživanjima boje složene u geometrijsku matricu.

Doduše, Marko Spalatin dolazi u Ameriku u ranim danima života, profesionalno obrazovanje stječe u Americi i utoliko je u fazi formiranja bio oslobođen od stege umjetničkih pravaca i trendova nastalih na europskome tlu, odnosno bio je oslobođen stege neokonstruktivizma. No baš na Spalatinovu primjeru možemo istražiti onaj *imaginarni susret svjetova* određenih konstruktivizmom Albersa i Mondriana. Naime, konstruktivizam, s egzaktnom poetikom Albersa i ritmiziranim varijacijama Mondriana, iz Europe u Ameriku, potom iz Amerike u Europu, vraća eho oslobođenoga moderniteta. Konstruktivizam postaje transatlantski fenomen koji se oslobađa ponajprije ideoloških predznaka, predznaka avangardi. Tako pročišćena moderna, odnosno modernitet označava pomak k euro-američkim vrijednostima globalne kulture. No svi su ti pomaci od ideologizirane k čistoj umjetnosti, u bilo kojem razdoblju i grupaciji suvremene umjetnosti, zapisane u snazi individue, u osobnoj impostaciji umjetnika. Marko Spalatin je tako, na tragu apstrakcije, s izvorištima u geometriji izgradio prepoznatljive kristalične inačice koje, premda u vrhu suvremene i recentne umjetnosti, nisu usporedive ni sa čim. Poglavitito nemaju veze sa *new geometry* koja je kao eho jednog od trendova iz Amerike dotaknula hrvatsku suvremenu umjetnost osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća. Predstavljanje njegovih radova, primjerice novije mape *Akumal* (8 serigrafija), koju je s velikim uspjehom izlagao 2001. u New Yorku i Parizu, uz tematski izbor iz nekoliko grafičkih serija pridonijet će upoznavanju važnog dijela recentne umjetnosti u SAD-u i afirmaciji globalne hrvatske kulture, kako nazivamo ono i geografski »prošireno« područje hrvatske kulture, prošireno na umjetnike koji djeluju izvan geografijom ograničenoga domicilnog područja.

Ipak, ako ćemo raščlanjivati mitska mjesta hrvatske suvremene umjetnosti, hrvatski konstruktivizam, utjecaje EXATA 51 i Novih tendencija duboko unjedrenih u kulturnu povijest Europe, ondje nećemo naći Marka Spalatina. On je junak iz drugog filma, premda će zbog dosljedno geometrijskog pristupa serigrafiji, na nekoj od asocijativnih razina, uporno podsjećati na estetiku Novih tendencija. No Spalatinovo likovno iskustvo nema veze s takvim zadanostima. U njega nema »neokonstruktivističke etike« koju nalazimo u Pietra Doraza, Getulia Alviana, Françoisa Morelleta, Ivana Picelja, Vjenceslava Richtera, Miroslava Šuteja. Nove tendencije spominjemo zbog »zagrebačke škole serigrafije« koja je proslavila hrvatsku suvremenu umjetnost dok je Spalatin kao vrhunski majstor serigrafije stvarni protagonist iz drugog mita, mita o američkoj suvremenoj umjetnosti. Stoga nas izraz Marka Spalatina opet vraća kadrovima Josefa Albersa kojeg su ishodišta doduše u europskom konstruktivizmu, ali sa šezdesetima prošloga stoljeća njegov se rad amerikanizira na način koji ćemo prepoznati i u Marka Spalatina.

Postojanost geometrije, svojevrsan vitalitet manirizma zapisan u geometriji i optičkoj kombinatorici, sve je to Marko Spalatin kreativno preradio i definirao u više autorskih faza razrađujući minuciozan rukopis gradeći neponovljivo autor-

stvo. Premda njegove geomerije kao neviđenim perfekcionizmom izvedeni artefakti upućuju na takozvanu hladnu optiku, pa se doimlju ponovljivima, oslobođenima osobnosti, to je samo prvotni dojam. Jer svako Spalatinovo platno, svaka serigrafija nosi trag neponovljivosti. Valja ponoviti – i serigrafije nose obilježje neponovljivosti, unatoč tehnologiji namijenjenoj reproduciranju. Znak je to iznimnoga, upečatljivoga autorstva koje unutar standarda geometriziranih pojednostavljenih formi nalazi natprosječna, istinski originalna rješenja. Spalatinove su kompozicije nesvakidašnje i u mogućoj podlozi motiva koji naziremo u seriji pod nazivom *Akumal*, nesvakidašnja su u autorskom redukcionizmu, u minucioznosti optike i boji koja doslovce animira ovakvu autorsku »prizmu«. Doduše, unutar velikog područja povijesti umjetnosti, od manirističkih geometrijskih igara do nadrealizma, od konstruktivizma do minimalizma, od minimalizma do neo-geo nikada nećemo naći dva jednaka pristupa geometriji, geometriji kao sintezi forme. Čak i onda kada se autor odnosno kritika poziva na citate Mondrianovih inačica, to neće biti epigonstvo, nego autorska reinterpretacija Mondriana. Ipak fascinacija geometrijom u Marka Spalatina plijeni pažnju posebno naglašenom samosvojnošću jer nadilazi moguće citate, poglavito nadilazi trendovske citate, jer dolazi iz potpune predanosti Umjetnosti, predanosti univerzalnim vrijednostima kreacije.

Dokazala je to Spalatinova retrospektiva u *The Butler Institute of American Art*, a bila je to njegova 60. izložba koja je potvrdila opseg i značenje umjetničkog opusa kojeg upečatljive tragove nalazimo u *Museum of Modern Art u New Yorku*, *Tate Gallery, Victoria and Albert Museum u Londonu*, *Musée d'Art Moderne i Bibliothèque Nationale u Parizu*, *Library of Congress u Washingtonu* i u dugom nizu drugih uglednih muzejskih i korporacijskih zbirki. Mjesto za prvu cjelovitiju javnu prezentaciju Spalatinova djela u Hrvatskoj je institucija najvećeg profesionalnog ugleda u području prezentacije i galerijsko-muzeološke obrade grafike – Kabinet grafike HAZU u sklopu Hrvatskog trijenala grafike u Zagrebu 2003. godine. Nadamo se da će dio Spalatinova opusa trajno uči u fundus Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu.

Summary

Lilijana Domić

Art History and Criticism in Croatia and Croatian Artists Working Abroad

From Master Radovan until today (and perhaps before him as well), many prominent Croatian artists have left a considerable part of their opuses beyond the borders of their homeland. Let us recall Juraj Dalmatinac, Franjo and Lucijan Vranjanin, Ivan Duknović, Andrija Medulić, and Federico Benković. Among those who have left Croatia in large numbers in the past two hundred years, as well as their descendants, there are quite a few exquisite artists, but their work has remained largely unknown at home.

Today, Croatian art history and art criticism cannot ignore personalities such as Marko Spalatin (USA) or Anton Cetin and Ante Sardelić (Canada) or, speaking of Europe, Mirjana Zajec Vulić (Switzerland) and Virgilije Nevjestić (France). Studying and exhibiting their art in Croatia should be a duty of local researchers, critics, and galleries, while collecting their work should be an important task of our museums of modern and contemporary art.

Moreover, one should take into consideration the collections of artists of Croatian origin that are located outside of Croatia. Here I am primarily referring to Bosnia and Herzegovina, where a huge treasure of Croatian art »from Meštrović to Murtić« is preserved in various collections, especially those of the Franciscan monasteries of Bosna Srebrena. It is impossible to obtain a complete picture of Croatian modern art without taking that segment into account.

Marko Spalatin, Akumal III, 2001.